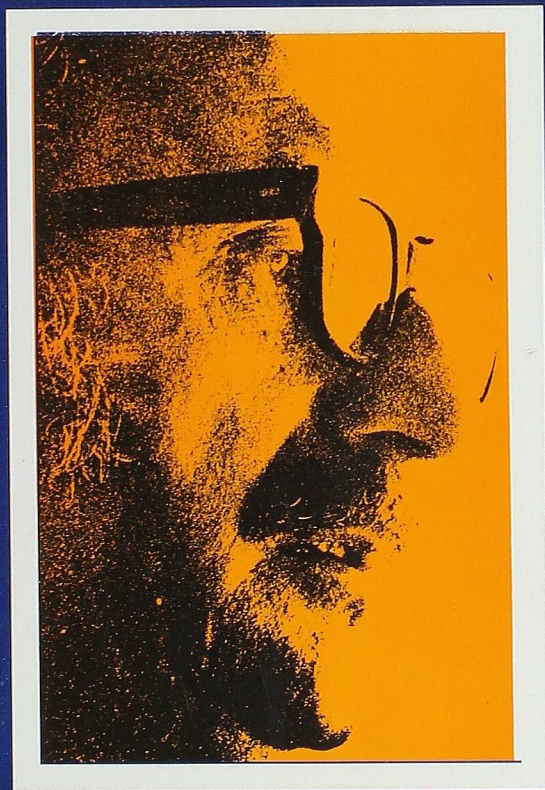

ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКА ЛИТЕРАТУРА

ТВОРЕШТВОТО НА
ВЛАДО МАЛЕСКИ

СМИСЛАТА И МОЖНОСТИТЕ НА НОВОТО ЧИТАЊЕ НА РОМАНОТ НА ВЛАДО МАЛЕСКИ

Се вели, не без причина, дека она што дава сила - тоа и убива. Дали и во мислењето за книжевноста мора за ова посебно да се води сметка? Ова сознание најчесто треба да предупреди на безобсирноста на моќта, на хибрисот за кој се казнува поради преголемата доверба во силата. Не следува ли оттука, од ваквото предупредување, и една важна опасност токму за мислењето за книжевноста: дали и за него не важи дека она што дава сила, исто така и убива?¹

Зар не дојдовме пребргу до централното прашање во проучувањето на литературата, прашањето - од што зависи моќта на самото критичко мислење? На ова прашање, како и на сите т.н. конечни прашања, не може да се даде задоволувачки, или барем траен одговор. Но, и без претензии да се дојде до такви одговори, за момент да се премавнат нерешливите дилеми, вреди да се укаже на тоа дека моќта на мислењето за книжевноста не е некоја темна и мистична сила. Мислењето за книжевноста ја добива суштинската моќ од две различни, но и меѓусебно поврзани сили. Првата е силата на читањето, значи онаа способност книжевното дело низ читање да се доживее и појми, да се прифати и усвои така што записот, партитурата низ читањето продолжува да постои во еден позначаен, оживеан облик. Силата на читањето е некој вид егзистенцијална инвестиција, која овозможува размена на чувствата и мислите, на спознанијата и претставите, на разиграната имажинација и возвишеното разбирање. Втората сила од која зависи моќта на критичкото мислење и којашто го прави читањето важно е самата сила на животот, која се остварува и низ читањето. Каква моќ би имало читањето ако во исто време не е и живот, на пример, анонимното прочитување за кое е оспособена некоја си напредна информатичка машина? Она што возбудува во читањето, тоа се силите на животот, кои се од обете страни на текстот.²

Силата на животот го оживува читањето, го чини важна, дејствена состојка на постоењето и опстанокот.

¹ Спореди: Serž Dubrovski: *Zašto nova kritika? Kritika i objektivnost*, Beograd, SKZ, 1971, прев. Branko Jelić.

² Види: Rolan Bart: *Književnost. Mitologija. Semiologija*, Beograd, Nolit, 21979, прев. Ivan Čolović; Džonatan Kaler: *Strukturalistička poetika. Strukturalizam, lingvistika i proučavanje književnosti*, Beograd, SKZ, прев. Milica Mint, стр. 178-179.

Токму затоа што читањето зависи од животот, тоа е нераскинливо поврзано со светот во кој живееме, со времето и просторот, со општеството и историјата, со личностите и човечките карактери. Моќта на читањето му дава важност на човекот што чита, па како што тој човек не постои вон светот и времето, туку е секогаш тука, во саморазбирањето и проектирањето на своето суштествување во светот, на некое духовно-историско место, во идеолошко-политичка ситуација, во единствениот, неповторлив миг определен со настаните што го сочинуваат, истовремено фрлен во светот и затекнат во него. Секогаш врзано за егзистенцијалната ситуација на оној што чита и читањето е тука, меѓу нас, а не во некој идеален простор, во близината на Музите, насмевнатите божества и недопрените вечности.

Тогаш кога времињата се тивки и спокојни, кога минуваат бавно и не оставаат премногу видливи траги, кога промените не се насилни и разурнувачки, сè се чини лесно прифатливо и се подразбира. Впрочем, мислата за книжевноста умееше тоа на различни начини да го потенцира. Особено во деветнаесеттиот век се водеше сметка за категориите како што се: раса, време, место, па тие, *mutatis mutandis*, можат лесно да се пренесат и на полето на социологијата на сознанието. Наспроти сето ова, територијата остануваше широка и ги опфаќаше како социолошкото и сциентистичкото објективирање на сознанието, на пр. кај Огист Конт, така и позитивистичкото условување на уметничкото дело со околностите на неговиот постанок, на пр. кај Иполит Тен, или разгледувањето на улогата на личноста и биографијата, од критиката на Сент-Бев до критиката на Лансон. Оттаму и проучувањето на книжевното дело беше сведено на добро сфаќање на условите на неговото создавање.

Ова, меѓутоа, и во XX век остана голем предизвик, и тоа не само во позитивистичкото наследство, туку и таму каде што не се очекуваше. Колку е силен ваквиот модел на мислење можеби најдобро покажува убедувањето дека формалното проучување на текстот, утврдувањето на структурата на книжевното дело е решавачко, поради замената на истражувањето на значењата со условите на нивното конституирање.³

Формата станува услов за значењето и за смислата.

Празното место за значенската и смисловната конкретизација на уметничкиот текст, се подразбира, мораше да биде пополнето. Затоа и всушност не беше тешко да се зачекори во насоката во која со методолошки и епистемолошки средства со многу поразработена и повпечатлива рефлексija можеше да се види како историјата и теоријата на литературата се натпреваруваат како решавачки корективи на мислењето за книжевноста, за на крајот од овој век мислењето за книжевноста да се најде во самото средиште на расправите за можностите

³ Види: Hans Georg Gadamer: *Istina i metoda. Osnovi filozofske hermeneutike*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1978, прев. Slobodan Novakov; Hans Robert Jaus: *Estetika recepcije*, Beograd, Nolit, 1978, прев. Drinka Gojković.

и природата на проучувањето на текстот и изложувањето на сознанието. Уште пред тоа, промислувањето на т.н. хоризонт на очекување, спектарот на можното разбирање, а веднаш потоа и практичното истражување на тековите на рецепцијата на книжевното дело, го определија важното поле на книжевната херменевтика.⁴

Од особено значење за книжевната херменевтика, можеби и повеќе отколку за некои други домени на општествените науки, е раздвојувањето на двете основни херменевтички насоки. Едната е реконструктивна и настојува да определи каква смисла имал некој исказ во времето кога настанал. Втората, пак, се грижи за тоа каква смисла тој исказ сè уште има, или каква добива сега, интегрирајќи го така во современиот миг.⁵

Некогаш беше можно да се размислува и за тоа дали првата задача во поголема мера е поблиска до историјата на литературата, а втората до критиката. Но денес, кога историјата на литературата веќе минала низ решавачката трансформација,⁶ нејзина најважна задача е постојано да ги проверува своите сознанија низ критиката на книжевноисторискиот ум.

Затоа е важно и во нашиот стеснет и од светот оддалечен видокруг да не се пропушти можноста којашто остави видна трага најпрвин во современата филозофија од Ниче до Хајдегер и од Хајдегер до Дерида, но и во мислењето за книжевноста по структурализмот и феноменологијата. Станува збор за негативната, скептична херменевтика, во која прашањето за разбирањето на уметничкото дело се преобразува во определување на количеството неразбирање со кое тоа самото се соочува. Во дискусијата со Дерида, Гадамер веднаш предупреди на задолжителните корекции на интерпретативното самоволие.⁷

Без оглед на теоретските апории за можностите на создавањето на она што се пишува како она што е напишано, па и на идентичноста на смислата на напишаното со самото себе, Гадамер ја нагласува потребата напишаното да биде разбрано токму со оглед на она што пишува. И не само тоа: наместо дочитувањето, вчитувањето на најразличните социјално или психолошки индуцирани симболички трансфери на значења, кои однадвор продираат во текстот, да не се земе здраво за готово, само затоа што смислата на текстот не може отворено да им се спротивстави, а толкувачот тоа не сака да го направи во нејзино име. Гадамер, покрај тоа, истакна и

⁴ “Би можеле да ги означиме со поимите реконструкција и интеграција”, вели Гадамер сметајќи дека Шлаермахер е пример за првата, а Хегел за втората можност на херменевтиката. Види: Hans Georg Gadamer: *Istina i metoda*, нав. дело, стр. 196.

⁵ Види: *THEORETICAL ISSUES IN LITERARY HISTORY*, ed. by David Perkins, Cambridge, Harvard University Press, 1991; *CONSEQUENCES OF THEORY*, ed. by Jonathan Arac and Barbara Johnson, Baltimore, The John Hopkins University Press, 1991.

⁶ Спореди: *TEXT AND INTERPRETATION. Deutsche-fanzosische Debatte mit Beiträgen von J. Derrida, Ph. Forget, M. Frank, H.- G. Gadamer, J. Graisch und F. Laruelle*, hrsg. Philipper Forget, München, Wilhelm Fink Verlag, 1984;

⁷ *DIALOG AND DECONSTRUCTION: The Gadamer-Derrida Encounter*, ed. by Diane P. Michelfelder and Richard E. Palmer, Albany, State University New York Press, 1989.

едно методичко начело од особена важност. Тоа е потребата да се сфати она што е најдобро кај некој мислител и највредно во неговото остварување, а не спротивното, од неговата периферија или од неговиот недостаток да се види целината.

Ете нé, значи, со багажот мислења за книжевноста и грижата за националната култура в раце, како стоиме на некоја периферна геополитичка станица готови да влеземе во возот на новото читање, убедени дека самото патување е она што вреди, а не местото до каде што се патува. Впрочем, и сите оние места во кои одамна требаше да бидеме, сега со голема брзина се оддалечуваат од нас.

Во еден ваков час се соочуваме со прозното дело на писател којшто одамна има јасно определено и високо вреднувано место во историјата на македонската литература.⁸ Малески тоа место го има добиено од поетички причини, зашто во неговото дело критиката ја препознаваше модерноста во македонската проза, но и поради гледиштето на политиката на интерпретацијата,⁹ која во тие години во социјалистичките земји беше важна бидејќи се грижеше за т.н. слобода на творештвото, но во истиот момент водеше сметка и за идеолошките потреби на пошироката општествена заедница. Како, значи, да се чита денес романот на Владо Малески *Она што беше небо*, но и другите остварувања на овој писател, кога заслугите за историската поетика се предмет на веќе утврденото минато, ако политиката на интерпретацијата во меѓувреме сосема се промени? Како делува овој роман во времето во кое се обновува религиозната инспирација, а од некогашната идеолошка матрица на социјализмот едвај да останале траги вредни за спомен? Како да се чита овој роман на Балканот распнат меѓу национализмот и т.н. мултикултуралност? Како наспроти епохата на постиндустриското изобилие да се гледа на класната свест и оскудност? Како во едно време што ја цени угодноста и ја истакнува граѓанската удобност да се оцени смислата на жртвата и на партиската припадност? Или како во време на нови војни и дезинтеграции, на државен или племенски терор, на смрт и запалени куќи, одново да се чита овој воен роман? Најпосле, не само интегриран во денешно време, или оставен без идеолошката заднина на своето време, туку и дали вон секое време и простор романот на Владо Малески може за себе да го сочува задолжителниот статус, потребата да биде читан и толкуван?¹⁰

⁸ Спореди: Milan Đurčinov: *Nova makedonska književnost*, Beograd, Nolit, 1988, стр. 98-102; Миодраг Друговац: *Историја на македонската книжевност XX век*, Скопје, Мисла, 1990, стр. 394-398; Христо Георгиевски: *Македонскиот роман...*

⁹ *THE POLITICS OF INTERPRETATION*, ed. by W. J. T. Mitchell, Chicago, The University of Chicago Press, 1983.

¹⁰ Гледајќи го светот во историјата како бина на војната, која не “ја искажува надворешноста и другото како друго”, туку го “уништува идентитетот на истото” Левинас во “раскилот на тоталитетот” бара “можност за едно значење без контекст”, кое по сè изгледа е најдобро одредување што може да се преземе и во

Ако делото на овој автор секогаш наидува на особено уважување не само како никулец на современата македонска проза, туку и затоа што во него се препознава никулецот на едно помодерно проседе, тоа се прашања на одредување на канонот на македонската книжевност¹¹ и на основните исторископоетички одлики на македонската проза, и тие не мора да подлежат на разорувачки сомнеж. Навистина, од поетскиот израз до отворената карактеризација на јунакот, од повеќепланска нарација до параболата за смислата на небото, на она што било и она што е сега, романот на Малески е плод на откривање на модернизмот, еден од најзначајните процеси коишто ги одредуваа книжевностите на јужнословенските народи во текот на педесет години. Но во исто време, во овој роман повеќе од силно одекнува искуството на еден општествено-историски и идеолошки проект, кој денес ни се чини како мртва утопија. Социјалните идеали за кои станува збор се одземени од христијанското наследство на укинување на ропството и класните разлики за да бидат претворени во идеали на револуцијата. Така и овој роман, кој се соочува со верата и човековата потреба за религија, истовремено поврзува два проекта на ослободувањето, но и од разбирливи причини пропушта да ги утврди заедничките црти на двете идеологии - месијанската, или барем миленијаристичката визија на човековото ослободување, и класната, револуционерната. Затоа би можело да се рече дека она што јунаците на оваа проза не го пронаоѓаат во религијата, всушност, нема да го најдат ниту во комунистичката утопија, без оглед колку средствата на божјата милост и воскресение, односно т.н. историски материјализам и дијалектика се туѓи едни на други.

Прашањата што некогаш ја одредуваа судбината, вдахновувале цели животи во приврзаноста или оспоруваноста, денес звучат туѓо и далечно. Дури и меѓу репрезентативните пофалби мора да се најде "приговор за идеолошкиот апприоризам и донекаде изнасилен и исконструиран заплет".¹² И многу повеќе од тоа, сета среќа е што денес веќе не постои интерпретативен интерес за сиот комплекс на општествено-историските и антрополошките, теолошките и идеолошките проблеми, кој се отвора во прозата на Владо Малески. Идеолошката свест загрозувана со неверба, драмата на јунакот чиешто трансцендентално упориште е стресено, изгледаат патетично во грдата смисла на зборот, или надминато во мерата во која денес ни е туѓа схоластиката.

Па сепак, секогаш одново се поставува проблем од особен вид кога сакаме да одредиме каков е односот на тематската и идејната граѓа на

толкувањето на книжевноста, или да се поврзе со прашањето за трансценденталноста на книжевното дело. Emmanuel Levinas: *Totalitet i beskonačno. Ogled o izvanjskosti*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1976, стр. 6 и стр. 8.

¹¹ Спореди: *CANONS*, ed. by Robert von Hallberg, Chicago, The University of Chicago Press, 1984.

¹² Milan Đurčinov: *Nova makedonska književnost*, нав. дело, стр. 100.

романот и обликувачките средства. Дали и денес приказните од револуцијата можат да се читаат со трагички пиетет, како што тоа можело да биде пред половина век, а не со чувство на замор и симболичка надминатост? Или превреднувањето на некогашните вредности и заблуди им одзеде нешто важно на оние дела коишто таквата граѓа ја користеа како основно погонско гориво за обликување на светот на идеите? Тешко дека оваа дилема би можела туку-така да се отфрли, затоа што “основно обележје на сето творештво на Владо Малески е неговата опседнатост од Народно-ослободителната војна, од Револуцијата”,¹³ како што вели истакнатиот толкувач на оваа проза. За својот однос спрема “Револуцијата” пишувал и самиот автор сакајќи како некаков вид експлицитна поетика да го одреди тематското средиште на своето дело. “Револуцијата не беше само отпор спрема окупаторот, туки и укинување на капитализмот”, вели Малески. Но на македонскиот простор тоа значеше и “единствена реална надеж по првпат и дефинитивно да се заживее како слободна нација”,¹⁴ а со самото тоа и нешто спрема кое творецот, како што го сфаќа Малески, не може да остане “слеп, рамнодушен, nonшалантен”.¹⁵ Затоа тоа беше “најголемата војна на нашево поднебје” за чија сеопфатна епска транспозиција, додава Малески, “јас и немам сили” па “затоа речиси исклучиво сум го свртил вниманието кон луѓето”.¹⁶ Малески, како да е поучен од Аристотеловата *Никомахова етика*, се претставува себеси како творец што “нема сили”, но не е ли токму тој недостаток на “сила”, како што тој го исповедува, спасоносен? Што ќе останеше од неговата проза ако, верувајќи дека има сила, се решеше епски да ја зафати целината на револуцијата? Ако се земе предвид дека во романот “Разбој” ги истражува општествените, идејните и практичните корени на комунизмот и условите на таа “Револуција” што ќе дојде, тогаш станува јасно дека тоа воопшто не било толку далеку од творечките амбиции на овој автор. Би се рекло дека го спаси чувството оти постои нешто што не може да се каже, нешто неискажливо, непретставливо.¹⁷ Значи, не човековото искуство на револуцијата, туку она што “Револуцијата” како таква претставува. Оттаму “Револуцијата” полека се искрева на празното место на “чистата” трансценденција.¹⁸ Бидејќи во истиот миг ги губи конкретните својства, таа

¹³ Милан Ѓурчинов: “Во просторот на неспокојната реч (Еден пристап кон избраните дела на Владо Малески)”, во: Владо Малески *Војнаша, луѓе, војнаша* (Избрани дела во 5 книги), Скопје, Култура, 1976, стр. 5.

¹⁴ “Зошто пишувам за Револуцијата”, и Владо Малески: *Разглед* (Избрани дела во 5 книги), Скопје, Култура, 1976, стр. 129.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Исто, стр. 131.

¹⁷ Токму тоа е основното поетичко барање на модернизмот, да се претстави непретставливото. Види: Aleksandar Jerkov *Nova tekstualnost. Ogledi o srpskoj prozi postmodernog doba*, Nikšić, Unireks, 1992, стр. 53.

¹⁸ Ете најдобра причина за Левинасовата теорија и етика да се задржат во видокругот на овој текст.

со самото тоа се ослободува од прангите на идеологијата и светскоисториската нужност, ги отфрла од себе заблудите и товарот на страдањата и смртта преку кои се придвижува.

Дали е сега момент за пресврт во мислењето најавено во почетокот на овој текст? Дали сега треба да се каже дека она што нема доволно сила останува живо? Или дека она што одзема сила, дека она во што е немоќта, дава живот? Дали таму каде што потиштено се согласуваме со помалку, стекнуваме повеќе, дали во ироничното одрекување на моќта, како човечка доблест, уметноста стекнува поширок простор и поголем замав? Но сè уште не настапил моментот за средување на сметките.

Етиката на одрекувањето, која во прв план ги поставува човекот и она што со него се случува, би требало да покаже како Малески наместо целосно претставување на “Револуцијата”, драматично го прикажа човекот затекнат, фатен во револуционерното движење и судир. Затоа во неговата проза постои “притаен внатрешен спор помеѓу доброто и злото - идејното и патриотско-националното како црвена нишка се тука секогаш воедно и еден неумолив предизвик на етичкото.”¹⁹ Но дали е тоа, сепак, револуционерен етос, на кој, на крајот од овој критички процес низ кој полека, од текст до текст, се спуштаме, му се упатува приговор поради “идеолошкиот априоризам”?

Постои кај самиот Малески своевидна апорија, која речито сведочи за неговите тешкотии со “Револуцијата”. Тој самиот, значи, на едно место вели: “темата си е едно, а творчката моќ нешто што со ништо не го ограничува”²⁰ сметајќи дека “чесното залагање за Револуцијата, врелото лирско расположение заради дочеканите денови и оданоста кон она за што сиот народ се бори”²¹ не може да биде стеснување на изборот. Па сепак, во еден друг текст, нешто порано напишан, Малески покажува како по војната имало сè помалку слики на ликовните уметници “на тема од револуцијата, изградбата, националноослободителните борби до почетокот на веков, портрети на раководители и сл.” оценувајќи дека би било интересно да се покаже како кој уметник “од изложба до изложба се ослободувал од овој тематски баласи.”²² Дали тој балас сепак ја оптоварува творчката моќ присилувајќи ја да се искажува на еден однапред зададен и строго одреден простор?

Човекот, навистина, во војна или во обичниот живот, е материјал на кој може да се посвети сиот опус на еден писател. Особено интимата, внатрешниот, доживувачки свет е неисцрпен материјал на модерната книжевност на овој век. “Интимниот волумен на своите јунаци зафатени од вителот на војната, Малески ги поставува во таков морален и психолошки

¹⁹ Милан Ѓурчинов: “Во просторот на неспокојната реч (Еден пристап кон избраните дела на Владо Малески)”, нав. дело, стр. 6.

²⁰ “За повеќе објективност”, во Владо Малески: *Разгледни*, нав. дело, стр. 53.

²¹ Исто, стр. 51.

²² “Шлагери и музика (Околу тематиката и “интимитетот”)", нав. дело, стр. 32.

контекст во кој нивната судбина се инкарнира пред сè како хуманистичка и ПОЕТСКА СИТУАЦИЈА НА ЛИЧНОСТА”,²³ вели во една уште попоранешна репрезентативна пригода толкувачот посветен на делото на овој автор, кој за него чесно се залага со врело критичко, па дури и лирско расположение. Би можело сега да се каже, еве можност за изненадување, дека како што одиме во минатото, од деценија во деценија, така од “идеолошкиот априоризам” преку “притаениот внатрешен спор помеѓу доброто и злото” со “еден неумолив предизвик на етичкото” се стигнува до “интимниот волумен” и до “хуманистичка и ПОЕТСКА СИТУАЦИЈА НА ЛИЧНОСТА”. Природата на творечката “моќ”, за разлика од она за што се “нема сила”, од јавната сфера сè повеќе се приближува до човечката интима, а од просторот на етиката се преведува во својства на човечката личност, и тоа по една специфична состојба во која личноста почнува да се изразува на карактеристичен начин, значи до “поетска ситуација”.

Може ли да се отиде уште еден чекор понатаму во минатото и длабината? Што има под оваа “поетска ситуација”? За да биде поинтересно сето ова, истиот толкувач во својот најран критички говор за романот *Она што беше небо*, преку еден духовит и сјајно, во облик на дијалог, напишан приказ за ова дело, го понуди и тој одговор. “Не сфатив веднаш дека кај него сè е, свесно или не, засновано врз зборови и потчинето на нив; не сфатив, инаку ќе му речев: “Твојата сила е во зборовите”,²⁴ вели Милан Ѓурчинов. Таа сила во “зборовите” е убавината на јазикот, но исто така мора да биде и моќ на она што е кажано. Она што е кажано за човекот, тоа е само нешто за Револуцијата што не може да се изрази - дали е, наспроти тоа, или токму затоа најбитно она што “зборот” го кажува за човекот, неговиот интимен волумен? Дали таа моќ на зборот како убавина на книжевниот јазик истовремено е и најмногу што може да се каже за човековото битие? Дали јазикот е единствен и последен, највиш сведок на човековото битие?

Еве не пред клучните прашања на филозофијата на дваесеттиот век, но и пред темелниот проблем на толкувањето на секоја јазична творба. Романот, кој е создаден од зборови, не би покажувал дека човекот е нешто величествено, уште помалку дека тоа е “Револуцијата”, која и не е опфатена како целина, туку единствено дека самото јазично уметничко дело е најголемото и највредното што може да се каже за човекот и светот во кој живее. Битие заробено во јазикот, јазикот како предизвик и непремостлива пречка на сознанието, во оној ист распон од Хајдегер и Витгенштајн до Дерида и Слотердајк, стојат пред толкувачот, кој при крајот на овој век веќе не може да расправа за таа “Револуција”, ниту може

²³ Милан Ѓурчинов: “Пред прозно дело на Владо Малески”, во Владо Малески: *Она што беше небо*, Скопје, Култура, 1968, стр. 190.

²⁴ “Jedanaest belina sa crvenim”, во Milan Đurčinov: *Ogledi i kritike*, Beograd, Narodna knjiga, 1978, стр. 33.

етиката да ја врзе за некое трансцендентално исходиште.²⁵ Во тоа овој век стигна во позиција сосема спротивна од онаа од крајот на Витгенштајновиот *Трактат* во кој мислата дека “етиката е трансцендентална” има додаток во парентезата дека “етиката и естетиката се едно”, значи трансцендентално.²⁶

Ниту е јазикот орнаментален украс на човековото битие, ниту е “Револуцијата” ситуација во која се исцрпува неговото битие, туку е ориентација кон човекот во бурните историски настани, пат кон интимниот волумен, кон хуманистичката и поетската ситуација на личноста, која мора да одекне, најпосле, во силата што се има себеси во “зборот”? Но дали тој “збор” е помалку трансцендентален отколку што се тоа “Револуција” и “етика”, дали “зборот” сам на себе упатува или успева и самиот себеси да се соопшти? Ако е тоа “зборот” што треба да значи вон секој контекст, што би му го наменил Левинас, како до него да се дојде? На крајот од овој век, кога средствата на критичкото толкување, а особено теорискиот видокруг на интерпретацијата се заокружија токму околу таа немоќ да се совлада “зборот”, како да се обнови читањето на прозата токму на она место коешто е и најважно, таму каде што вистината на “зборовите” се објавува со самите зборови? Адорно трагедијата на филозофијата, за која уште во Платоновите дијалози беше речено дека се занимава со смртта, ја виде во тоа што се обидува преку поим да досегне поим,²⁷ а трагедијата на критичкото мислење е токму во тоа што до клучната сила на зборот се обидува да се пробие со зборови. Но како со зборовите од кои се состои, книжевното дело доаѓа до “зборот” како уметнички израз?

Ако зборот дава сила, дали тој и убива? Постои ли, значи, вистина скриена под самите зборови, која романот на Малески, додека говори за своите јунаци во војната, ја премолчува? Најпосле, дали и самата вистина на таа војна, претворена во најголема војна кога и да е водена на тој простор, што веќе само по себе отскокнува од историската смисла на секаква војна, е нешто што се премолчува?

Уверувањето дека книжевноста останува надвор од секоја идеологија е точно на нивото на уметничката вообличеност, но не го отстранува проблемот на она за што се говори, што бара легитимациски дискурс. Иако правото на раскажување за војната како “Револуција” се подразбира, легитимацискиот дискурс е при рака: за тоа се раскажува и поради тоа што тоа беше одбрана од туѓинството на поробувачите, и промената на општествениот систем, и националната еманципација, па и

²⁵ Наместо тоа, таа неумоливо се спушта во полето на “етиката на дискурсот”. Спореди: “Diskursethik – Notizen zu einem Begründungsprogramm” во Jürgen Nabermas: *Moralbewußtsein und kommunikatives Handeln*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1966, S. 53-127; Miroslav Milović: *Etika i diskurs*, Beograd, FDS, 1992, стр. 117-177.

²⁶ Ludwig Wittgenstein: *Tractatus logico-philosophicus*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1987, прев. Gajo Petrović, стр. 185.

²⁷ Спореди: Teodor Adorno: *Negativna dijalektika*, Beograd, BIGZ, прев. Nadežda Čačinović – Puhovski и Žarko Puhovski.

личното искуство, за што постои сигурно сведоштво. Што доколку се спуштат веѓите на историјата та како при крајот на овој век, ништо да не види толку јасно и одредено? Што ако се појави класа читатели на кои веќе не им е до таа војна, а уште помалку живеат со нејзините причини и плодови, кои ѝ се потсмеваат на секоја Револуција, или за неа веќе не сакаат ни да мислат, кои во војната гледаат страдање и смрт, беда недостојна на човековиот опстанок, на полно укинување на животот. Што ако на крајот произлезе сметката за премолчаниот живот, кој не е сведен на зборови, туку сака да биде среќа и радост на постоењето, па како таков да сведочи самиот за себе, својата сушност да не ја заменува со симболичка и трансцендентална сила на зборот, туку да остане единствена среќа на убавиот и големиот, практичниот а не трансценденталниот, на исполнетиот и богат живот, на радосното живеење како такво?

Еве затоа експеримент од областа на новото читање, кое прогледа таму каде што културата со векови останувала слепа, па сака да види и да каже нешто што не смее да се види и не смее да се соопшти. Значи, ете едно новоисториско и постколонијално, скептично но токму затоа хуманистичко, критичко барање на литературата, која сака да ја претстави војната, а особено војната што нешто донесува, па било тоа да е и илузија на “Револуцијата”. Уважувањето на Хомер во културноисторискиот и цивилизацискиот круг на кој му припаѓаме се подразбира само по себе, како што победниците секогаш се ценат себеси и својата вистина ја гледаат како онаа што им е помила на боговите. Но да се запрашаме денес, без никакво стеснување, какво право имале Грците да ја разорат Троја? Дали Парис ја грабна или навреди Елена, или таа самата, маѓепсана, и подлегнувајќи им на причините од љубовна природа заминува од грчкиот дворец? Дали се Тројанците послаби јунаци, или луѓе чиишто општествени и индивидуални вредности се во несогласност со епохата, па затоа треба да им се разора градот, да се убијат мажите а жените да се силуваат и да се одведат како робови? Тројанци денес нема, но да се овде, да речеме како некој мал народ, на пример остатоци од некој мал народ на Балканот, како денес би изгледале страшни сцените мртви да го влечат околу тврдината, налик на Хектор, оној што само ги бранел својот дом и семејство? Дали би го носеле денес на хеликоптери на кои се испишани чудни консонанти со кои некоја туѓа сила бара за себе право да биде овде? Каков е тоа Хекторов грев и не е ли денешниот читател не само потресен од Ахилевите солзи, зашто во нив гледа дека оној што ја презира смртта почнува да ја разбира смртната човекова природа како нешто нехеројско, но моќно и единствено вредно, туку треба во тие солзи да го пронајде, наспроти сите Хомерови зборови, она што мора за него, читателот, да преостане како сознание за залудноста на секоја смрт и убиство, дека убиството во војна е само убава маска поставена врз лицето на истиот злостор? И, тогаш, оставајќи ги настрана и хеленските и тројанските причини, па дури и тоа овој еп денес да се чита можеби како бајка та со тоа да се поништува учеството на злото

и разорувањата во неа, може ли современиот читател да ја презре сета приказна за војната и да се врати на премолчаната вистина на овој еп, гневот на навредениот љубовник, кому му е одземена преубавата робинка?²⁸ Крајот на епот во битки да го види само како контраст на љубовната песна, во која и херојот, кој не се плаши од смртта, сепак, е само човек чијшто дух стреми во љубовта да се соедини со друго суштество? Легитимацискиот дискурс на *Илијада* паѓа токму на ова место, зашто какво право имаат Грците да тргнат по Елена, која заминала по своја волја, ако Брисеида може против волја да биде грабната од оној којшто, според начинот на хероите во архаично време, ја сака повеќе од тоа да им служи на својата татковина и својот крал?

Ако моќта на читањето би морала веднаш да се претстави самата себеси, тогаш таа токму тука би можела да излезе пред нас во еден одамна прикриван вид, како читање на неочекуваното. Тоа е она читање коешто не го остава својот предмет на раат, туку го вознемирува и му поставува тешки прашања. Тоа е она читање коешто на она што е најзначајно во некое дело, а тоа кај Хомер може да биде расколот меѓу човековото херојско и чувствено битие, волјата на боговите и сознанието на смртниците, му поставува и прашање на етичка врска меѓу правото на живот и правото на сопствена чувственост. Ахилеј може да биде чувствен бидејќи има право на сопствен живот со самото тоа што е жив, но тогаш тоа право не може, дури ни како чувствен и гневен херој, да му го ускрати на никој друг. Вистинскиот завршеток на *Илијада* не е само крај на гневот во солзи, туку и она што овде, на крајот, е премолчано, а премолчано е затоа што не одговара на херојските очекувања. Премолчаниот крај почнува тогаш кога поминуваат моментите на Ахилевата тага и солзите се сушат на образите на јунакот. Постои ли поинаква извесност од нежната рака, која, како да се сè уште влажни, со милувања ги брише од јунаковите образи. Што се случува кога Ахил од работата со убивањето и малтретирањето на лешот, и оплакувањето на пријателот па и на самиот себеси, ќе се врати во закрилата на љубовта, која во гневот можел само да ја одложи, но не и да ја отфрли.

И така, овде со најкратко свртување, повторно ќе се вратиме на проблемот на важноста на легитимацискиот дискурс. Сликата на борбата против непријателот кај Малески не е загрошена со идеолошките пресврти не само затоа што станува збор за јасна поларизација на поробувачи и на оние што на тоа зло на насилието се противат, туку затоа што страдањето не трпи приговор. Сликата на борбата и самиот тематски комплекс не се загрозени со идеолошкото преиспитување, зашто причината за дејствување е поставена во една понепосредна и подобро одредена сфера отколку што е тоа прашањето за социјалната правда и националната еманципација, во

28

Спореди еден исклучителен пример на ново читање каков што е текстот "Хомеровата песна за смртта и љубовта" од Милан Будимир (*Sa balkanskih istočnika*, Beograd, SKZ, 1969, стр. 39-93).

сферата на човековото право на слобода и сопствен избор. Кога наклоноста или алергијата на тема војна со кои Малески бил “опседнат” ќе поминат, зад нив останува она што сето време и било тука. Болката, човековото страдање, немоќта да се пронајде одговор на тешките прашања на идентитетот и смислата.

Меѓутоа тоа би било знак за предавање и откажување од новото читање. Не станува збор за тоа овој роман да се брани, туку со неговото читање да се влее нов живот. Затоа сме должни да направиме уште еден чекор понатаму – да речеме, поучени од она што може да се прочита и кај Хомер, но со помош на новото читање а не повторување на веќе прочитаното. Не може да се остане на тоа овој роман да се чита како да се минува повторно по патеката по која веќе толку пати се поминало, во поинакви обувки, или со различна должина на чекорот. Новото читање воопшто не значи побрзо или поинакво спуштање по истиот пат.

Чуму ново читање на Малески, доколку тоа нема низ историската шума на разбирања да пробие или барем да назначи еден поинаков пат на кој не се води речиси никаква сметка за тоа каде одела порано историјата на рецепцијата, и затоа толкувачот сака да каже добро ако и се одело онаму, но работа на волјата, барањата, па и способноста на оној што чита е да оди во сосема друг правец?

Каде води некој друг правец низ делото на Малески? Каде оди правецот што би сакал да покаже дека јунакот што не се пронашол себеси во манастирот, затоа што сопствената духовна сушност му бегала како нешто што е во полето на Божјата милост и чистата трансценденција, не може да се искупи за тој недостиг дури ни ако ја доведе во прашање својата егзистенција поради херојскиот чин, слободољубивиот отпор? Што ако наместо како човек што сака или мора да стане револуционер во тој јунак може да се види драма на агностик, кој не успеал да се надмине себеси и границите на својот идентитет?

И што ако тоа тогаш мора да се разбере како негова неподготвеност да проникне во длабината на самата религиозна догма, или себеси да се предаде на традицијата, да се препушти на нешто што го надраснува? Ова е можност улогата на модернистичката поетика, на свеста што се сомнева и обликувањата што истовремено ги разградува, да се наречат еретички. Ете го стојалиштето, на ниво на целина на делото, каде што проблеснува една скриена и далечна можност, под прашањата за христијанството и животот в манастир да има уште еден подлабок религиозен сомнеж. Во онаа мера во која целината на “Револуцијата” останува далечна, и за неа се “нема сила”, тоа исто суштество не уепа да допре до она што се крие под ортодоксната вера и верувања како манастирски, искушенички живот. Не може, значи, да се пронајде неортодоксна вера, која би дала иронична димензија на сиот пат на една воена единица, кој има единствен, разоткривачки назив. Еве не онаму каде што доаѓаме до нешто што е ставено во прв план, и потоа премолчано.

Богомилскиот поход - што е всушност тоа?

Овој момент кога ќе се занемарат историската и емпириската обврска тоа да биде симболичен назив за некое вистинско движење на некоја вистинска единица во некоја вистински водена војна, која требало да биде “Револуција”, дали тогаш во називот “Богомилскиот поход” се најавува нешто многу повеќе? Дали се насетува некоја нема сила и дали до збор сака да дојде нешто што не може да се изрази? Зошто една култура на “Револуцијата”, поткрепена со сведоштва, би присилувала на забораване еден подлабок културен слој, скриен зад зборовите препишани од некаков дневник, зад цртежите за тоа како се движела единицата, зад напомените во фуснота? Нема таква поетика на културата, која успешно може да го поништи минатото, тоа секогаш воскреснува и како палимпсест се појавува од длабочината. Така и на страниците на романот *Она што беше небо* одненадеж почнува да се појавува загатката на еден дамнашен поход, чие име е името на една забранета, заборавена, избришана, поништена вера.

Ете како во еден подлабок слој отколку што е тоа фактографијата на “Револуцијата”, на начин што надвива секако сведоштво, архетипски воскресна нешто непознато и моќно, нешто на кое токму отсуството на “зборовите” му дава сила а силата на “зборовите” можеби го убива. Еве ја длабоката лузна на верскиот раскол, сенка на прашањето за религиската вистина и правото на неа, трага на средновековната владетелска дилема и владетелската идеологија на Немањик, примањето на христијанството и истребувањето на ересот. Еве нешто што како да сака за себе да соопшти дека тоа, всушност, е пред сето друго, дури и ако не знаеме што е.

Како да се чита овој роман на Малески ако за него веднаш и недвосмислено треба да се каже дека тој се искрева над неспоредливо долга низа темелни прашања отколку што е тоа неостварениот дијалог меѓу христијанството и комунизмот, како однос на догмата и нејзиното поинакво читање? Дали тоа значи дека недовршениот и незаокружениот идентитет на јунакот може да биде она празно место во историјата на кое одеднаш треба да се видат незавршеноста и незапириливоста на историските процеси, но истовремено и онаа точка во која немоста, неискажливоста на историјата проговорува: дали овде треба да се чита воопшто приказната за партизаните, или треба да се чита и палимпсестот на заборавеното богомилство? Што за романот значи несвесното,²⁹ но длабоко вкоренето проектирање на нешто минато, чија важност е заборавена, иако неминлива.

Каква смисла, во тој случај, смисла има сета фактографија, сета документаристичка врзаност за некои белешки на реален командант и ритамот на маршот на некој реален одред? Или е тоа токму обид по секоја цена да се потисне овој подлабок слој, кој веднаш се претпоставува во пукнатината на “зборот”, но кој и не можел да дојде до збор, да се изрази? Дали се говори за вистински настани само затоа што се достапни, и се

²⁹ Спореди: Frederik Džejmson: *Političko nesvesno. Pripovedanje kao društveno-simbolični čin*, Beograd, Rad, 1984, прев. Dušan Puhalo.

прибегнува кон јазикот на вистинските документи само затоа што тие навистина постојат, кога она што не е достапно останува недостапно и кога она за што нема сигурни извори не може да биде посведочено? Дали овде треба да се насети она големо отсуство на документите што ги нема, за богомилите, за кои единствено се дознава од устата на самите победници, од перото на онаа црква што ги прогонувала? А вистината на прогонетите, зад која романот на Малески сака да застане, не е ли далечен одек на онаа вистина што не се ни дознала бидејќи била толку добро прогонета? Дали овде документот, инаку сам по себе тривијален, дневникот чијашто важност не е литературна туку идеолошка, дали тој дневник стои на местото на оној нем крик од минатото, кога поради разликите во верата и нејзината интерпретација се пресудува умирање? Она што му припаѓа на светот поддржан со документи е со таква природа што бара автентизација, докажување, а она што останува во премолчаната фигура на минатото, тоа е богомилското издвојување и истакнување на човекот. Манихејството на односот меѓу доброто и злото, човековиот карактер во постојано превирање, Наумовото менување на идентитетот и самоиспитувањето, приказната од делови што се совпаѓаат и се разминуваат, значи растресената целина, сиот овој репертоар од поетички одлики на романот добива сосема поинаква духовноисториска смисла кога на херменевтичкиот хоризонт ќе се појави она што останува немо, во овој случај богомилската сенка. Токму со тоа што е истакната на самиот почеток од романот, таа најдлабоко се прикрива. Токму затоа што е прикриена, таа може да дејствува со најголема симболичка сила.

Ништо не е така скриено како она што е очигледно, а нештата никогаш не се толку едноставни како што изгледаат на прв поглед. На пример, во романот *Она што беше небо* не постојат само проблемите на свеста и идентитетот на јунакот, односно техниките на раскажување, туку и различни слоеви на дискурсот, од кои филозофскиот, или метафизичкиот, е секако најпримамлив. Наспроти гротескниот распон на Денковата идеолошка догматика, која оди до особено неуспешното повикување на Ленин,³⁰ останува помалку забележана склоноста кон капитализација на поимите - Празното, Спокојот, Насмејот и ситуациското именување на ликовите: Девојката од Корзо Што Излегла, Првиот и Другиот Врсник и сл. Како сега нивната премолчаност, толкава што останале дури и без имиња, и како пренагласеноста на овие поими го менуваат значењето кога и на она што е немо ќе му се додели моќта на говорот? Како изгледа ликот на стариот Игно, со оглед на богомилската фигура на старецот, “деденце”, кога вака ќе се разбие вообичаеното разбирање на романот? Потоа, колку

³⁰

“Е, Ленине, Ленине, убаво велеше ти: со вакви искашкани газиња да немаш работа...” Владо Малески *Она што беше небо* (Избрани дела во 5 книги), Скопје, Култура, 1976, стр. 127. Во овој случај, веројатно и неподносливата баналност на изразот, нималку налик на “збор” вреден за пофалба, кој се јавува и на други места, треба да го засили дејството на гротеската.

фигури трагата на која на многу места ѝ се посветува внимание добива во променетата мистичка околност? Како недоумиците, па и хаотичните траги на модернистичките промени на постапката, се огледуваат во мистичните патишта на едно поинакво сознание? И како изгледа социјалната утопија кога некаде од длабоката заднина избива сенката на поинаквото видување на настанувањето и карактерот на светот во кој живееме?

Она што дава сила, самиот “збор” на романот, истовремено и го убива сето она што не може да дојде до збор. Новото читање, затоа, не е испитување на веќе утврденото, туку оттурнување во правецот на непознатото и невозможното. Неговата цел не е да го замени она што е кажано, зашто во тој случај би била изневерена самата смисла на инаквото читање и новото читање веднаш би станало старо, всушност, би било како и поранешните читања. Целта на новото читање е да се отстранат сите поранешни читања како пречка делото, во она што говори и во она што е премолчано, да се види како никогаш порано да не било видено, дури ни гледано. Зашто да се биде сведок, па ни слуга на зборот, ниту како автор, ниту како толкувач, ниту како читател не е доволно. *Ut essent duo testes*, потребни се два сведока, или нешто друго, како што иронично стои во почетокот на дијалогот од *Вечера на Пејелница* на Џордано Бруно. Еретичкото мислење бара решителност, но и спокој, а исходот е секогаш однапред познат, како што тоа најдобро го сведочи милосрдната пресуда на Бруно, да се казни без пролевање крв. Од таа милост не делат точно четири века, но пресудата за стразната потреба за создавање и приврзаност кон сопствениот пат отсекогаш е иста. И Бруно и сите оние што се прогонувани поради своите уверувања, всушност, “ја зеле книгата кај себе”, како што стои во гностичкото *Евангелие на висјинаиша*. Затоа што она што дава сила, тоа и убива, а тоа, се разбира, важи и за овој текст за новото читање.

Само дали во околностите во кои живееме некој уште така чита? Кој би можел да има сила, волја и стрпливост да се пробива низ водовртежите на компликуваниот текст што следува, за да ги сподели или оспори сомнежите и наодите од кои тој се состои? И дали тоа што му дава сила го убива неговото читање или довикува сродни души полни со страст?